

ІСТОРИКО-ГЕНЕТИЧНЕ УЗАГАЛЬНЕННЯ ЕВОЛЮЦІЇ ІДЕЙ ФОРМУВАННЯ ПРАКТИЧНОГО МИСЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ**МУНТЯН І. В.**, аспірант кафедри педагогіки**Національний університет біоресурсів і природокористування України**

E-mail: igormun22@gmail.com

Анотація. У статті досліджується розвиток ідей формування практичного мислення особистості. На основі аналізу наукової літератури розглядається еволюція наукових поглядів щодо практичного мислення. Проаналізовано стан сучасних наукових досліджень практичного мислення: теорію практичного інтелекту R. Sternberg, R. Wagner та концепцію неявного знання. Визначено узагальнюючу характеристику практичного інтелекту, - вважається, що він відноситься до здатності людини справлятися з проблемами і ситуаціями повсякденного життя. Виокремлено ключові характеристики неявного знання, які ілюструють твердження про практичний інтелект і неявне знання як конструкти, що концептуально відрізняються від академічного інтелекту, технічних професійних знань чи особистісних якостей. Визначено, що практичний інтелект ґрунтується на абстрактному або узагальненому представленні конкретних процедурних правил. До того, практичний інтелект прив'язаний до конкретного контексту і не може бути перенесеним з однієї сфери в іншу. В контексті практичного інтелекту розширюється погляд на компетентність, і стверджується, що життєвий успіх визначається аналітичними, творчими та практичними здібностями людини, які покращуються з практикою та досвідом.

Ключові слова: практичне мислення, теорія практичного інтелекту, неявні знання.

Актуальність (Introduction). Зараз суспільство висуває нові вимоги перед вищою освітою. Це пов'язано з потребою готувати майбутніх фахівців, які спроможні відновлювати господарство країни у післявоєнний час, зокрема у сільськогосподарській сфері діяльності. Практичний аспект підготовки фахівців виступає на першій план, тому проблема формування практичного мислення, ґрунтованого на когнітивних механізмах, що лежать в основі людської здатності адаптуватися, обирати та формувати середовище для досягнення особистих цілей та життєвого успіху зараз набуває все більшої актуалізації.

Аналіз останніх досліджень та публікацій (Analysis of recent researches and publications). Виокремлення теоретичного та практичного мислення з аналізом особливостей практичного мислення та його вимог до

суб'єкта професійної діяльності було розпочато С. Рубінштейном. Його ідеї набули подальшого розвитку в працях Б. Теплова, Д. Завалішиної, Т. Кудрявцева, Ю. Корнілова, О. Панкратова, В. Пушкіна. Теорія практичного інтелекту і неявного знання, що була висунута науковцями R. Sternberg та R. Wagner розвивається в працях дослідників A. Cianciolo, E. Grigorenko, L. Jarvin, G. Gil, M. Drebot, J. Hedlund, J. Antonakis, F. Lievens, D. Chan, D. Joseph, S. Ang, S. Slaughter, W. Williams, J. Horvath та ін. Практичний аспект мислення в контексті розвитку інтелекту, професійного та творчого мислення досліджується в працях вітчизняних науковців В. Карпенко, О. Ягупової, Л. Желілової, О. Тарасової, Т. Гури, В. Моляко, Н. Пов'якель, М. Смульсона, І. Пасічника та ін.

Мета (Purpose). Аналіз еволюції наукових підходів до природи практичного мислення. Виокремлення основних аспектів щодо формування практичного мислення.

Результати (Results). У Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2022-2032 роки, вказується на «переважання програм закладів вищої освіти навчальними дисциплінами, які не забезпечують повною мірою формування передбачених стандартами результатів навчання і компетентностей», і внаслідок «надмірного обсягу теоретичної підготовки та недостатнього практичного навчання у здобувачів освіти спостерігається зниження мотивації до повного її зникнення до навчання та майбутньої роботи за фахом» [1].

Це свідчить про необхідність зосередження зусиль освітніх закладів саме на практичній складовій підготовки фахівців-професіоналів. Перспективними в цьому сенсі є дослідження формування експертних професійних здібностей завдяки розвитку розумових механізмів, що працюють з максимальною ефективністю. Саме практичний інтелект являє собою одну з декількох концепцій, які привертають все більшу увагу дослідників в останні роки як альтернатива традиційним поглядам на інтелект. Тому в нашій роботі ми зосереджуємося на еволюції ідей практичного мислення та практичного інтелекту, оскільки вони лежить в основі концепції набуття та використання неявних знань.

Сутність практичного мислення за своєю природою орієнтована на забезпечення функціонування мисленнєвих процесів людини, спрямованих на вирішення практичних питань і завдань, що виникають на практиці й потребують застосування нових схем дій, які раніше не використовувались. Практичне мислення формується і розвивається у процесі безпосередньої життєдіяльності людини. Воно нерозривно пов'язано з конкретними діями, які здійснює людина.

Як наголошує вітчизняний психолог І. Пасічник, «Практичне мислення не є якоюсь першопочатковою формою розвитку інтелекту, а навпаки, демонструє собою зрілу форму мислительної діяльності дорослої людини, що не поступається своєю життєвою значущістю і за своєю складністю мисленню теоретичному. Практичне мислення безпосередньо включене в діяльність людини, перш за все, в діяльність професійну, трудову» [2].

Вітчизняна дослідниця О. Ягупова виокремлює три етапи у дослідженнях практичного мислення. Перший етап вона пов'язує з дослідженнями прусським науковцем В. Келером практичного інтелекту мавп та у працею О. Ліпмана та Г. Богена «Naïve Physik» на початку 20-століття. Також в цей час низка провідних науковців досліджували проблему різних видів інтелекту, торкаючись при цьому проблеми практичного мислення.

Другий етап О. Ягупова безпосередньо пов'язує з іменами С. Рубінштейна та Б. Теплова, які зробили суттєвий вклад в розв'язання проблеми практичного мислення. С. Рубінштейн виділив три особливості практичного мислення: збіг поля зору думки і наочного споглядання, специфіку ситуації дії, можливість «мислення діями». Також вченим були виокремлено окремі характеристики, які властиві практичному мисленню та викладено теоретичні основи його дослідження.

Б. Теплов виокремив принципову різницю між теоретичним і практичним видами мислення: «По-перше, робота практичного мислення спрямована на вирішення часткових, конкретних завдань, тоді як робота теоретичного мислення спрямована в основному на знаходження загальних закономірностей, принципів організації виробництва... По-друге, практичне мислення завжди обмежене жорсткими умовами терміну прийняття рішення щодо того чи іншого завдання» [3, с. 62] Також він розкрив

психологічну характеристику практичне мислення, проаналізував форми отримання інформації та способи її особистісної інтерпретації, шляхи її перетворення на мотив вчинку, діалектику вербальних, образних і сенсомоторних форм психічних процесів та ін. [3].

Третій етап досліджень практичного мислення пов'язується з теорією практичного інтелекту R. Sternberg, R. Wagner та численними гострими дискусіями про природу практичного мислення, які тривають і сьогодні. Теорія практичного інтелекту надала один із засобів для розуміння експертної професійної діяльності, висвітливши складну, постійно мінливу взаємодію людини і середовища, яка дозволяє досягати успіху в повсякденному житті.

Однією з особливостей цього етапу є введення у науковий ужиток поняття про неявне або «мовчазне» знання.

Хоча ідея про те, що дії людей піддаються несвідомим впливам, бере свій початок від З. Фрейда, вчений М. Polanyi був одним із перших, хто формально висунув концепцію неявного знання, відзначивши його вплив на сприйняття і наукове мислення. Говорячи: «ми можемо знати більше, ніж можемо розповісти» [4, с. 4], науковець стверджував, що неявне знання лежить в основі широкого спектру навичок, від використання інструментів до застосування наукового методу. М. Polanyi наводив такий приклад: коли людина використовує інструмент (наприклад, молоток), вона не усвідомлює, як відчуття, що інструмент викликає у неї в долоні, співвідносяться з дією інструменту (наприклад, напрямком і силою удару). По суті, інструмент стає продовженням людини, так що людина не може сформулювати, як вона використовує інструмент, так само, як вона не може сформулювати, як вона використовує власну руку. Також М. Polanyi підкреслював важливість мовчазного знання, яке має

передаватися прикладом і практикою, часто в неявному вигляді [4; 5].

Вчені T. Dahl, A. Reber, S. Lewis, R. Wagner, R. Sternberg, I. Nonaka, H. Takeuchi з різних галузей (лінгвістика, когнітивна психологія, диференціальна психологія, менеджмент), незалежно один від одного працювали над розумінням природи та набуттям неявного знання. Ці концепції виявилися корисними, хоча іноді й суперечливими.

Дослідження практичного інтелекту були частково зумовлені інтересом до пояснення не зовсім досконалого зв'язку між загальними тестами інтелекту та професійною діяльністю. У більш широкому сенсі, метою розвитку практичного інтелекту було продемонструвати наукове підґрунтя для загальноприйнятого переконання, що успіх у повсякденному житті має більше значення, ніж можна зафіксувати за допомогою тестів інтелекту, які націлені на академічні знання або способи мислення. Спільною рисою, що проходить через різні визначення практичного інтелекту, вважається, що він відноситься до здатності людини справлятися з проблемами і ситуаціями повсякденного життя. Практичний інтелект, який в просторіччі можна охарактеризувати як «інтуїцію» або «здоровий глузд», часто називають «вুলичною кмітливістю» на протигагу традиційного аналітичного або академічного інтелекту.

Було визначено, що головним елементом практичного інтелекту є неявне знання. Науковці R. Sternberg, R. Wagner, W. Williams та J. Horvath визначили неявні знання як «знання, орієнтовані на дію, набуті без прямої допомоги від інших, які дозволяють людям досягати цілей, що мають для них особисту цінність» [6, с. 916]. Це визначення охоплює ключові характеристики неявного знання:

По-перше, неявні знання важко сформулювати, оскільки вони не формалізовані у вигляді чітких процедур і правил.

По-друге, неявні знання, як правило, є ситуативно-специфічними процедурними знаннями, які підказують людям, як діяти в різних ситуаціях.

По-третє, люди набувають неявні знання на основі власного повсякденного досвіду пов'язаного з певною сферою. Таким чином, неявні знання не викладаються формально, вони ґрунтуються на досвіді.

Четверте, неявні знання є практичними, оскільки дозволяють людям досягати цілей, які вони цінують у житті [7].

Ці характеристики ілюструють твердження про практичний інтелект і неявне знання як конструкти, що концептуально відрізняються від академічного інтелекту, технічних професійних знань чи особистісних якостей.

R. Sternberg, описує набуття неявних знань і, як наслідок, покращення практичного інтелекту, як такі, що зумовлені компонентами набуття знань. Компоненти набуття знань характеризують виконавчі когнітивні процеси, пов'язані з часто несвідомим маніпулюванням інформацією, знайденою в нових ситуаціях, з метою навчання на власному досвіді. Ці три когнітивні процеси включають: селективне кодування, вибіркове комбінування та вибіркове порівняння. Селективне кодування – це вибір інформації з навколишнього середовища, яка має відношення до розуміння поточної ситуації або до вирішення поставленої задачі. Селективне поєднання – це інтеграція об'єднання декількох фрагментів вибірково закодованої інформації в єдине ціле, що створює значущий патерн і, в кінцевому підсумку, структуру знань. Селективне порівняння – це порівняння новостворених патернів інформації або структур знань з раніше сформованими структурами знань. Точне вибіркове кодування, вибіркове комбінування та вибіркове порівняння призводить до збільшення обсягу неявних знань і, як наслідок, до більш практичної інтелектуальної поведінки [8].

Дослідження R. Sternberg, його колег, а також інших дослідників знайшли певну підтримку або, принаймні, дало результати, що узгоджуються з наступними твердженнями. По-перше, неявні знання, зростають з досвідом.

По-друге, результати тесту на неявні знання показали низьку кореляцію з показниками плинного і кристалізованого інтелекту.

D. Bowman з колегами P. Markham та R. Roberts проаналізували дослідження неявних знань в організаційній, освітній та військовій сферах і дійшли висновку, що оцінка неявних знань має певні перспективи для прогнозування продуктивності в цих реальних умовах [9]. А дослідники J. Baum, B. Bird і S. Singh також знайшли докази ролі практичного інтелекту в контексті підприємницької діяльності: практичний інтелект взаємодіяв з цілями зростання для прогнозування зростання венчурного підприємства протягом чотирьох років [10].

D. Bowman з колегами узагальнили різні критичні зауваження щодо конструювання практичного інтелекту. З концептуальної точки зору були висунуті питання, чи існує практичний інтелект (неявні знання) як єдиний конструкт, відмінний від інших видів інтелекту, професійних знань та особистості. Зокрема, M. McDaniel і D. Whetzel перевірили різні твердження, пов'язані з практичним інтелектом (неявними знаннями). З цією метою вони використовували дослідження, пов'язані з тестами ситуативних суджень, – методом вимірювання, який тісно пов'язаний з інвентаризацією неявних знань [11].

Директор Центру вивчення знань, експертизи та науки Кардіфського університету H. Collins наголошує, що неявні знання керують усім – від мови, науки, освіти та управління до спорту, їзди на велосипеді, мистецтва та нашої взаємодії з технологіями. Науковець класифікуючи неявне знання виокремлює три дуже різні значення:

– реляційне неявне знання (речі, які ми в принципі могли б описати, якби хтось доклав зусиль для їх опису);

– соматичне неявне знання (речі, які наше тіло може робити, але ми не можемо описати);

– колективне неявне знання (знання, які ми черпаємо і які є надбанням суспільства) [12].

Узагальнюючи висновки науковців зазначимо, що на відміну від технічних знань фактичного і детального характеру, практичний інтелект ґрунтується на абстрактному або узагальненому представленні конкретних процедурних правил. Неявний характер означає, що про практичний інтелект можна зробити висновок лише з вжитих дій або наданих заяв. Крім того, практичний інтелект прив'язаний до конкретного контексту і не може бути перенесена з однієї сфери в іншу. Сукупність неявного знання і контекстно-специфічна природа практичного інтелекту допомагають відрізнити експертів від новачків. Підкреслимо, що неявні знання не розглядаються як автоматична реакція, що виникає в результаті багаторазового впливу одних і тих самих стимулів. Скоріше, це адаптивний інтелектуальний ресурс, що виникає в результаті активної взаємодії між людьми та оточуючим їх динамічним середовищем.

Висновки і перспективи (Discussion). Визначено, що еволюція ідей стосовно формування практичного мислення особистості відбувалось в такій послідовності: на початковому етапі (перші десятиліття 20 століття) – початок досліджень різних видів інтелекту, зокрема практичного мислення; на наступному етапі – виділення науковцями психологами особливостей та психологічних характеристик практичного мислення, визначення принципових відмінностей між теоретичним і практичним видами мислення; сучасний етап – поява теорії практичного інтелекту R. Sternberg, R. Wagner, введення в науковий обіг поняття про неявне знання.

Виокремлено такі аспекти щодо формування на сучасному етапі наукових досліджень: підґрунтя практичного інтелекту на абстрактному або узагальненому представленні конкретних процедурних правил; важливість неявного або «мовчазного» знання яке має передаватися через приклад або практику і часто у неявному вигляді; розширена точка зору на компетентність, що використовує підхід, заснований на розвитку, і яка стверджує, що життєвий успіх визначається аналітичними, творчими та практичними здібностями людини, які покращуються з практикою та досвідом. Перспективами наукових розвідок є розробка і добір інструментарію вимірювання та інвентаризації неявних знань у відповідності до певних сфер діяльності, а також розробка ефективних методів передачі неявного знання відповідно до кожної зі сфер діяльності.

Список використаних джерел

1. Про схвалення Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2022-2032 роки. Розпорядження Кабінету Міністрів України; Стратегія, План від 23.02.2022 № 286-р.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286-2022-p#Text> (дата звернення: 15.02.2023)

2. Пасічник, І. Д. Практичне мислення і конфлікт (теоретико-методичні аспекти). 2007. URL: https://eprints.oa.edu.ua/1269/1/Pasichnyk_030412.pdf.pdf (дата звернення: 15.02.2023)

3. Ягупова, О. В. Проблема практичного мислення у психологічних дослідженнях. *Наук. зап. Харк. ун-ту Повітр. сил. Соц. філос., психологія*. 2007. № 2. С. 194-202.

4. Polanyi, Michael (1958). *Personal Knowledge: Towards a Post-Critical Philosophy*. Chicago: University of Chicago Press. Available at: https://books.google.com/books?id=0Rtu8kCpvz4C&printsec=front_cover

5. Polanyi, Michael & Sen, Amartya (1966). *The Tacit Dimension*. Chicago, IL: University of Chicago.

6. Sternberg, R. J., Wagner, R. K., Williams, W. M., & Horvath, J. A. (1995). Testing commonsense. *American Psychologist*, 50, 912-927.

7. Hedlund, J., Forsythe, G. B., Horvath, J. A., Williams, W. M., Snook, S., & Sternberg, R. J. (2003). Identifying and assessing tacit knowledge: understanding the practical intelligence of military leaders. *Leadership Quarterly*, 14, 117-140.

8. Sternberg, R. J. (2012). The triarchic theory of successful intelligence. In D. P. Flanagan & P. L. Harrison (Eds.), *Contemporary intellectual assessment: Theories, tests, and issues* (pp. 156–177). The Guilford Press.

9. Bowman, D. B., Markham, P. M., & Roberts, R. D. (2001). Expanding the frontier of human cognitive abilities: so much more than (plain) g! *Learning and Individual Differences*, 13, 127-158.

10. McDaniel, M. A., & Whetzel, D. L. (2005). Situational judgment test research: Informing the debate on practical intelligence theory. *Intelligence*, 33, 515-525.

11. McDaniel, M. A., & Whetzel, D. L. (2005). Situational judgment test research: Informing the debate on practical intelligence theory. *Intelligence*, 33, 515-525.

12. Collins, H. (2019). *Tacit and explicit knowledge*. University of Chicago press.

References

1. Kabinet Ministriv Ukrainy. (2022). Pro skhvalennia Stratehii rozvytku vyshchoi osvity v Ukraini na 2022-2032 roky. (№ 286-r). Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy; Stratehiia, Plan vid 23.02.2022. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286-2022-p#Text>

2. Pasichnyk, I. D. (2007). *Praktychne myslennia i konflikt (teoretyko-*

metodychni aspekty). Available at: https://eprints.oa.edu.ua/1269/1/Pasichnyk_030412.pdf.pdf

3. Yahupova, O. V. (2007). Problema praktychnoho myslennia u psykholohichnykh doslidzhenniakh. *Nauk. zap. Khark. un-tu Povitr. syl. Sots. filos., psykholohiia*, 2, 194-202.

4. Polanyi, Michael (1958). *Personal Knowledge: Towards a Post-Critical Philosophy*. Chicago: University of Chicago Press. Available at: https://books.google.com/books?id=0Rtu8kCpvz4C&printsec=front_cover

5. Polanyi, Michael & Sen, Amartya (1966). *The Tacit Dimension*. Chicago, IL: University of Chicago.

6. Sternberg, R. J., Wagner, R. K., Williams, W. M., & Horvath, J. A. (1995). Testing commonsense. *American Psychologist*, 50, 912-927.

7. Hedlund, J., Forsythe, G. B., Horvath, J. A., Williams, W. M., Snook, S., & Sternberg, R. J. (2003). Identifying and assessing tacit knowledge: understanding the practical intelligence of military leaders. *Leadership Quarterly*, 14, 117-140.

8. Sternberg, R. J. (2012). The triarchic theory of successful intelligence. In D. P. Flanagan & P. L. Harrison (Eds.), *Contemporary intellectual assessment: Theories, tests, and issues* (pp. 156–177). The Guilford Press.

9. Bowman, D. B., Markham, P. M., & Roberts, R. D. (2001). Expanding the frontier of human cognitive abilities: so much more than (plain) g! *Learning and Individual Differences*, 13, 127-158.

10. McDaniel, M. A., & Whetzel, D. L. (2005). Situational judgment test research: Informing the debate on practical intelligence theory. *Intelligence*, 33, 515-525.

11. McDaniel, M. A., & Whetzel, D. L. (2005). Situational judgment test research: Informing the debate on practical intelligence theory. *Intelligence*, 33, 515-525.

12. Collins, H. (2019). *Tacit and explicit knowledge*. University of Chicago press.

HISTORICAL AND GENETIC GENERALIZATION OF THE EVOLUTION OF IDEAS OF FORMATION OF PRACTICAL THINKING OF A PERSONALITY

Muntian I. V.

Abstract. *The article examines the development of ideas on the formation of practical thinking of an individual. Based on the analysis of scientific literature, the evolution of scientific views on practical thinking is considered. It is determined that the essence of practical thinking is inherently focused on ensuring the functioning of human thought processes aimed at solving practical issues and problems that arise in practice and require the use of new schemes of action that have not been used before. The formation and development of practical thinking takes place in the course of a person's direct life activity. Practical thinking is inextricably linked to the specific actions that a person takes. The state of modern scientific research on practical thinking is analyzed: the theory of practical intelligence by R. Sternberg, R. Wagner and the concept of tacit knowledge. A generalizing characteristic of practical intelligence is defined. It is believed that practical intelligence refers to the ability of a person to cope with the problems and situations of everyday life. The author identifies the key characteristics of tacit knowledge that illustrate the statement about practical intelligence and tacit knowledge as constructs that are conceptually different from academic intelligence, technical professional knowledge or personal qualities. Tacit knowledge is viewed as an adaptive intellectual resource that arises as a result of active interaction between people and the dynamic environment around them. It is determined that practical intelligence is based on an abstract or generalized representation of specific procedural rules. In addition, practical intelligence is tied to a specific context and cannot be transferred from one area to another. In the context of practical intelligence, the view of competence is expanded, and it is argued that life success is determined by a person's analytical, creative, and practical abilities, which improve with practice and experience.*

Keywords: *practical thinking, theory of practical int.*